

Stariji i mlađi

(Odnosi u »mirno doba«)

Vera St. Erlich

Kakav je bio odnos između starijih i mladih za vrijeme naturalne privrede, zadružnog sistema i patrijarhalnog reda? U jugoslavenskim je područjima ovo razdoblje trajalo dugo, a počeci mu se gube u daljini starih vremena. Ovaj red i poredak nastao je vjerojatno još prije seobe Slavena na jug; uobičajen izraz »starijih« za višega u rangu ukazuje na ansijenitet hijerarhijskih odnosa. Ovaj nam je poredak poznat ne samo iz naučne i beletristične literature nego i iz direktnog zapažanja. U svim je krajevima on ostao živ i u uspomenama starijih ljudi, a u nekim je regijama ostao gotovo sasvim sačuvan. Zato ovdje upotrebljavam takozvani etnološki prezent koji se ne može zamijeniti prošlim vremenom. Ne radi se o davnoj historiji, nego o procesu koji je još u toku, a u raznim je predjelima u različitoj fazi razvitka.

Da taj red zaista još traje, da on nije sasvim nastao, potvrđuju nam dvije scene. U jednom lječilištu kraj Hercegnovog, bolesnici (većinom crnogorski seljaci) čekali su svoj red kupanja i fizikalne terapije. Jedna temperameta žena srednjih godina gorko se tužila na neke druge, koje su se gurale prije nje na kupanje. »Kako se ne drže nikakvog reda!« — govorila je zaprepášteno. »One dobro znaju da sam za starija!« — Za nju je, kao i za sve ostale, bilo izvan svake diskusije da bi reda moralo biti, a da bi taj red značio da stariji dolaze na red prije nego oni, koji su ranije stigli u čekaonicu.

Druga se scena odigrala na beogradskoj ulici. Odvezala mi se vrpca na cipeli, i prije nego sam je mogla svezati, priđe mi nenadano jedna mlada djevojka, sagne se i bez riječi mi zaveza vrpcu. Ja joj se zahvalim i zapitam je kako zna da se ja teže sagibam, a ona odgovori (ne sasvim logično): »Ja poštujem starije!« — s naivnim ponosom u glasu.

1. CEREMONIJALNO POSTIVANJE

Ponašanje ljudi u tradicionalnom društvu čini se današnjem promatraču kao scena iz drame u kojoj su glumci naučili svoje uloge u dugotrajnim kazališnim probama. Oni se kreću izvanrednom sigurnošću, svatko točno

zna što ima da kaže, a radnja se odvija kao da ju je pisao klasik, a na pozornicu postavio odličan režiser.

U mojim istraživanjima uoči rata našlo se mnogo materijala iz svih jugoslavenskih područja o znakovima poštivanja prema starijima i za ceremonijalno iskazivanje počasti (1). Tako se u krajevima sačuvanog starog »adeta« (npr. u Sandžaku), seljaci koji idu u goste ponašaju po strogom protokolu. Oni automatski ustupaju mjesto novopridošlim gostima koji su po rangu viši; ranžiraju se obično tako da stariji sjede do domaćina.

Svugdje se mlađi dižu na noge kad stariji, naročito otac, ulazi u neku prostoriju, a sjednu samo ako im on za to dade znak. Mlađi se (uključivši djecu) u njegovoj prisutnosti ponašaju krajnjom ozbiljnošću, nikad se pred njim ne šale, ne smiju, ne pričaju s drugovima. Kad izlaze zajedno, mlađi zaostaju nekoliko koraka. Nikada pred ocem ne piju kavu ili alkohol, ne zapuše pred njim cigaretu ili lulu. Istraživači spominju šezdesetgodišnje ljude, pušače, koji pred ocem ne bi zapušili. U stil takvog poštivanja spada odustajanje od svakog i najmanjeg znaka uživanja. Momak nikad ne bi razgovarao s djevojkom pred starijima, niti bi ga ona pogledala. Oženjeni muškarac u očevoj prisutnosti neće svoju ženu pogledati, niti je zvati imenom, što bi izgledalo kao nepristojna intimnost pred starijima.

Počasti djeca pokazuju prema svakomu tko je oko deset ili više godina stariji od njih ili izgleda odrastao. Sve starije nazivaju nekim porodičnim imenom, kao čiko, deda, nano, tetka, bez obzira da li su im zaista rođaci. Nazivati ih imenom, zvučilo bi preintimno. U Makedoniji zovu starijeg brata »Bato«, a stariju sestru »Dado«.

Stariji sin se uvek ženi prije mlađeg, starija kćerka udaje prije svoje mlađe sestre. Rijetko bi se dopustilo odstupanje od toga pravila, roditelji bi držali za sramotu da dopuste da se poremeti red i pravo starijega.

Izrazito ritualnu notu ima običaj da snaha skida cipele svezru i da mu pere noge svako veče. To je dužnost najmlađe snahe, koja je najkasnije »dovedena«. U mnogim krajevima ona »rastavlja« obuću svima, trlja vunene obojke i čisti opanke od blata.

Ne samo djeca nego i odrasli mlađi celebriraju ove znakove poštovanja prema starijima, a naročito prema ocu — starješini. To pokazuje da je »regula« neovisna o fizičkoj ili ekonomskoj snazi oca. Osiguran red se pokazuje upravo u tome što nije identičan s »pravom jačega«.

U začuđujućoj se monotoniji ova pravila i ovi običaji ponavljaju u diferentnim jugoslavenskim područjima. Varijacije se pokazuju samo u stano- vitim znakovima utjecaja, a drugi u onima zapadnjačkih utjecaja. U orijental- nom stilu je to ljubljene ruku starijima, takozvano »prilaženje ruci«. Ja sam u Bosni čak vidjela kako su žene i djevojke ljubile ruku momku koji se vratio u svoju zadrugu na dopust iz vojske.

U krajevima s austrijskom tradicijom bio je raširen običaj da djeca oslovljavaju starije u porodici sa »vi«, kao roditelje, djeda i baku, a u nekim krajevima i braću i sestre koji su već oženjeni.

Uglavnom je sklop ceremonijalnih običaja koji izražavaju poštovanje starijima izjednačen i tvori zatvorenu cjelinu.

Valtazar Bogišić koji je 60 i 70 godina prije ankete istraživao odnose na slavenskom jugu — imao je vrlo slične rezultate u pogledu poštivanja starijih kao i ja (2). Razlika je ipak bila u tome što je on našao hijerarhijske

odnose u svim jugoslavenskim područjima (i u Bugarskoj) dok, je u razdoblju mojega istraživanja ovaj poredak važio samo još za jedan dio predjela. U hrvatskim krajevima, kao i u nekim dijelovima Srbije i Bosne, porodični su odnosi već bili u dubini transformirani, a poštivanje starijih velikim dijelom razgrađeno,

Za promatrača je naročito impresivan ritual poštivanja prema starijima, jer se obično odvija u tehnički vrlo primitivnoj sredini, a po protokolu koji zapravo odgovara nekom kraljevskom dvoru. Dočekivanje starijega na nogama znači u toj sredini ustajanje ne samo sa stolca nego i s klupice ili poda; ranžiranje gostiju oko »sofre« znači ustajanje sa tronošca u najužem prostoru. Možda upravo zato ovaj ritual ljudi izgleda kao da važi od uvijek, da će vječno trajati i da ima valjanost za čitav svijet.

2. ZAHTJEV RESPEKTA

Kod istraživanja odnosa prema starijima, stalno se ponavljaju formulacije: ne smije da puši... treba da ga dočeka stojeći..., valja se..., mora da..., itd. Ovaj način prikaza izaziva dojam da mlađi pod pritiskom sile, a sa stisnutim zubima, iskazuju starijima respekt. Ovaj dojam međutim ne odgovara stvarnosti: u toj je sredini nasilje rijetko u porodici. Čak su neki učitelji, moji suradnici, naglašavali da su djeca u školi (npr. u Makedoniji) tako dobra i disciplinirana da učitelji nisu imali potrebe da primijene bilo koja disciplinska sredstva. Djeca su imala neki »naravni« respekt pred autoritetom.

Ni prema roditeljskim zahtjevima djeca ne pokazuju opoziciju ili otpor. Njihov odnos prema majci je naročito nježan. U nebrojenim pjesmama opetuje se kao refren pomisao na majku: »Pitaj majku — majka te voli — majka mi ne da — mila moja majka!« I odnos snahe prema svekrvi, koji je vrlo labilan skoro u svim sredinama, u patrijarhalnoj je sredini bez konflikta. Svekrva i snaha se dobro slažu, a snaha pokazuje pažnju i privrženost prema majci. To je pravilo, makar je red komande jasno izražen — a možda upravo zato.

U više pripovijedaka Janka Veselinovića iz Srbije s konca prošlog stoljeća pokazuje se velika privrženost sina prema ocu, čak i u slučaju kad sin slutiti da bi otac htio spriječiti njegovu ženidbu s voljenom djevojkom. »Momče« govori kako bi se voljelo oženiti sa svojom djevojkom, ali se ocu ne usuđuje niti natuknuti (3). On ne govori ogorčeno, nego priča s puno ponosa kako mu je otac strog, kako ga se svi boje, i kako je dobar domaćin. U drugoj pripovijesti mladić očituje svoju ljubav djevojci i pita je da li mu hoće postati žena (14). Priča joj kako će živjeti kao golubovi, ali odmah primjećuje »samo ti namiri moga tatu«. To mu je prvo na pameti.

Poštivanje starijih postiže se bez naročitih sredstava, ono odgovara općoj klimi. Takav je respekt mnogo dublje fundiran nego nekim zahtjevima i sankcijama. Poštivanje je takoreći internalizirano, ljudi su ga rano usvojili i osjećaju ga ne kao da je nametnut, nego da odgovara njihovim osjećanjima i emocionalnim potrebama. Ima pjesma s refrenom: »Ne da mene moja mila nana!« — Djevojka pjeva voljenom momku, a otima se od njega s vedrim i ponosnim usklikom da joj majka ne da. Kao da se ponosi svojom majkom

koja je pazi i gleda i koja će je dati samo najboljemu. Iako ima u tome možda malo koketerije, revolta u tom uskliku nema.

Zahtjev poslušnosti je gotovo apsolutan, a u nekim krajevima se stalno čuje »u mlađega pogovora nema«. Ova zavisnost vodi do pasivnosti u mnogim domenama života, jer mladi odluke prepuštaju starijima. U ovom razdoblju, kad se svi žene i udavaju vrlo mladi, sva briga oko izbora supružnika ostaje na starijima. Međutim, ovdje se ipak opaža neka granica. Individualistička komponenta ljudske naravi izbija snažno kod odnosa spolova, a preferencija mladih ljudi (često sasvim iracionalna) ne da se zatomiti.

Zajednice bez konflikata nigdje nema, a nema ni savršene adaptacije društvenim pravilima. No u tom su periodu konflikti pojedinačni i ne javljaju se u masovnom razmjeru kao u drugim periodima. Nesuglasice se tiču najčešće izbora supružnika, kada roditelji vrše pritisak na sina ili kćerku da biraju bračnog partnera po njihovu izboru. Mnoga se djevojka »ukrade«, odbjegne voljenom momku ili se daje od njega oteti. U nekim su krajevima otmice česte. Jedini momenat u životu djevojke kad pokazuje svoju vlastitu volju — u vezi je s udajom. Mladiću nije moguć ni takav prikriveni revolt, jer on mora dovesti djevojku u roditeljsku kuću, a to ne može učiniti ako nije osigurao privolu ili barem toleranciju roditelja.

Ženidba mladih je gotovo jedina situacija kad se pokoleba poštivanje starijih i njihovih odluka. Ali krug se opet brzo zatvara. Čim se oženi, mladi muž preuzima ulogu »starijega« prema svojoj ženi, a ona svekru pristupa sa strahopočitanjem. Autoriteti su opet točno definirani, poslušnost je opet na snazi, a ritual poštivanja opet uspostavljen.

3. TERETI I KOMPENZACIJE

U patrijarhalnoj sredini uloge starijih i mladih su takoreći izbalansirane. Stariji snose odgovornost i brigu, ali uživaju ugled. Mlađi pokazuju poslušnost, ali uživaju bezbrižnost. Na jednom se primjeru vidi kako daleko to ide: u hercegovačku ambulantu dolazi žena pedesetih godina u pratnji svoje majke. Liječnik je pita za historiju bolesti i za simptome, ali mlađa (bolešnica) šuti. Makar je očito inteligentna, energična domaćica i majka porodice, pušta stariju da odgovara na sva pitanja. Tako su uloge razdijeljene.

Mlađi su radom mnogo manje opterećeni nego u kasnijim periodima. Šumadinski seljaci uoči rata tvrdili su da u vrijeme zadruga nisu kopali polja ni vinograde sve dok se nisu oženi. Iza raspada staroga reda (a u inokosnom gospodarstvu) počeli su mukotrpan poljski rad već sa dvanaest godina. Prije su dječaci bili uglavnom čobani. Djevoke su bile oslobođene gotovo svakog rada, osim rada oko svoje opreme, a to je bio umjetnički ručni rad. Mlade djevojke koje su po »reguli« najniže u rangu, kad bi se udale pjevale bi nostalgичno: »Djevovanje moje carevanje, car ti bijah dok djevojkom bijah«. No ove svakako ne bi tako pjevale da su živjele u nekoj ropskoj ovisnosti. Mladi su imali vremena i prilike da se kite i svečano oblače, da igraju kolo, idu »na divan« ili na »ašikovanje«. To su bile kompenzacije za ograničenu ličnu slobodu, za poslušnost starijima.

Uzajamnost generacijskih odnosa pokazuje se u zahvalnosti prema starijima. Mlađima je uvijek na umu da roditelji snose žrtve, snose rizike i

sve terete gospodarstva, sade voćke i vinovu lozu za mlađe koji će ih uživati. Kompenzacija za prilagođivanje starijima i ograničenu slobodu kretanja jest sigurnost da će ih porodica oženiti ili udati, opskrbiti i njegovati. Stariji opet imaju pomoć i »zamjenu« kad su umorni, slabi i bolesni. Oni nazivaju mlađe »svijeća«, »desna ruka«, »krila«. Ovisnost u mladim danima kompenzirana je osjećanjem zbrinutosti i sigurnosti.

Potreba sigurnosti je isto tako univerzalna ljudska potreba kao i želja za nezavisnošću. U nekim je razdobljima jedna od tih dviju vrednota više cijenjena, a u drugima ona druga. Ali i onda kad se o zbrinutosti ne govori nikada, ona djeluje u vidu neke negativne vrednote, naime odaje je strah pred budućnošću. Taj se strah javlja čak i kod mladih, koji nose zahtjev apsolutne lične slobode kao neki barjak. Jedna mlada Engleskinja završava svoje pismo, u kojemu mi prikazuje svoje dileme, s riječima: »...Ja često želim da pobjegnem u točno definirane granice jednoga više tradicionalnoga društva, i da zamijenim svoju 'slobodu' za sigurnost. Ja znam da je to samo san, ali sam duboko ojađena i razočarana s modernim gradskim životom. On je apsolutno destruktivan...«

4. NESPORAZUM S EUTANAZIJOM

U diskusiji o položaju starijih čuju se katkad primjedbe: »Još je danas dobro kad manjkaju samo respekt i obziri. Prije, u staro vrijeme, uklanjali su i ubijali starce, vodili ih u šumu i napuštali kad više nisu bili korisni svojim radom. Eskimi ih ostavljaju u snijegu da se smrznou.

U ovoj su argumentaciji prisutne dvije greške. Prva je pogreška što se pretpostavlja da ono što se negdje našlo — vrijedi i za druge krajeve koji se nalaze u sličnoj razvojnoj fazi. Nauka je međutim već odavno napustila vjerovanje da evolucija ide jednom jedinom stazom, a u smjeru k čovječnijem životu. Zato ostavljanje starijih da umru ne bi značilo da je to »prije« bilo pravilo, sve da se i našlo da je u nekim krajevima to bila praksa. Ali nigdje nije pronađeno da je takva praksa bila raširena. Vrlo stari fosili pokazuju pračovjeka u grobovima, što ukazuje na ritual pokopa i poštivanje mrtvih. Kod često citiranih primjera sa Eskimima radi se o slučajevima kad neka grupa mora da putuje pod najtežim arktičkim uvjetima, a neki stari bolesnik moli da ga se ne vodi, nego da ga se ostavi da umre.

Druga je pogrešna tvrdnja da je takvih izlaganja starih bilo i u nekim našim predjelima. U etnološkoj literaturi o tome postoje jedino priče, a jedna od njih je da je sin htio svog prestarjelog oca odvesti u šumu da umre, no kako mu je starac prerekao istu sudbinu, sin se predomislio. Ove priče završavaju s moralnom opomenom kako bi bilo nevaljalo i opasno tako nešto učiniti. Stvarna iskustva, koja je citirao profesor Miljenko Filipović, pokazuju samo da se u nekim krajevima zna zanemariti »prestarjelog« čovjeka, koji je senilan, bolestan i ne može da umre i da ga se u nekim slučajevima slabo hrani i izolira (5).

U istom smislu (i u istoj studiji) Filipović prikazuje slučajeve zanemarivanja novorođenčadi s urođenim defektom, ili onih kojima je majka u porodu umrla. Ljudi ne žele (iako to ne izriču) da novorođenče živi i da se muči. No takvih postupci ne bi opravdavali neku tvrdnju da u tim krajevima vlada običaj »infanticida«, izlaganja i napuštanja novorođenčadi.

Takva generalizacija bi isto tako bila pogrešna kao kad bi netko ustvrdio da se ubijaju neizlječivi pacijenti, i to zato što u izuzetnim slučajevima liječnik ponešto povećava dozu morfija da bi ublažio boli bolesniku u zadnjem stadiju bolesti. Iako povećane doze morfija mogu prikratiti život bolesnika za koji dan, liječnik će ipak morati povećati dozu koja više ne djeluje, a s ciljem da bar malo ublaži bolove i da pribavi pacijentu nekoliko sati sna. Takvi izuzetni slučajevi ne znače da se u bolnicama primjenjuje eutanazija. Ni tvrdnja da je prije ubijanje starijih bilo uobičajeno — ne stoji; iznimna pasivna autanazija nije ni u kakvoj vezi sa općenitim poštivanjem (ili nepoštivanjem) starijih.

5. SLOM STAROGA REDA

U izvjesnom se historijskom trenutku stari red i poredak ruši, njegova snaga koja se pokazivala stoljećima ili još duže, naglo se lomi. U mnogim je krajevima transformiranje stare hijerarhije išlo burnim i dramatskim tempom, a praćeno je otkazivanjem poslušnosti starijima, sporovima i parnicama. U nekim je regijama proces ličio širenju virulentne infekcije. Raspale su se i razdijelile sve zadruge jednoga kraja, i to za malo godina, premda su dotada u dotičnom kraju predstavljale normu i obuhvaćale većinu stanovništva.

Taj preokret je u raznim jugoslavenskim područjima nastupio u različitim historijskim momentima. U hrvatskim je ovaj proces započeo sedamdesetih godina prošloga stoljeća (u nekim krajevima deset do trideset godina kasnije). Sličan se proces odvijao u Srbiji nedugo prije prvog svjetskog rata, u Bosni i Hercegovini za vrijeme toga rata, u Makedoniji i na Kosovu između dva svjetska rata i nakon drugog rata, a u albanskim je predjelima još uvijek u toku.

Razlozi za transformaciju porodice i seoske zajednice su složeni. Među njih spada infiltracija robno-novčane ekonomije, velike administrativne i političke promjene u državi, izgradnja željeznica i parobroda i svetske trgovine. Usporedno s tim utjecajima i promjenama penetrirale su u naš prostor (sa izvjesnim zakašnjenjem) ideje lične slobode i jednakosti — *Egalité* i *Liberté* francuske revolucije — koje su i drugdje bile razgradile staleški i hijerarhijski poredak.

Ovi su utjecaji djelovali na jugoslavensko selo kao teški potres, poljuljali su zgradu autoriteta, iz temelja poremetili sve odnose i doveli do pobjede pravo jačega. Neke poslijeratne promjene, blagotvorne u širokom okviru, djelovale su na porodične odnose kao nov potres i dovele do pojave »obespravljene generacije«, do izloženosti starih seljaka bijedi, nesigurnosti, izolaciji i diskriminaciji (6).

Nije lako naći odgovor na pitanje kako to da su spomenuti utjecaji imali tako drastične posljedice za porodične odnose? I kako to da je savršeno izbalansirana ravnoteža i do u tančine izgrađena hijerarhija prebačena u suprotni ekstrem? Kao što su pokazale neke studije na terenu, u nekim područjima nalazimo tako nepovoljan položaj starijih kao što ne možemo naći ni u kojem vanevropskom primitivnom plemenu ili seljačkoj zajednici, a niti u visokoindustrijaliziranim zemljama (7). Nova su istraživanja potrebna da bi se pronašle uzročne veze tog fenomena.

6. PROBLEMATSKI EKVALITARIZAM

U ekvalitarizmu ima nekih imanentnih problema koji su pridonijeli teškoj situaciji starijih u selu. Model socijalnih insekata se ne može primijeniti na ljudsko društvo, jer su ljudi uvijek i u svakom pogledu individualisti, i ne ravnaju se po instinktima kao pčele ili mravi, nego uvijek po svojim individualnim sklonostima i težnjama. Kolektivnim se zahtjevima nikad potpuno ne podvrgavaju. U svojoj utopiji *Vrli novi svijet* Aldous Huxley je stvorio posebne biološke tipove za pojedine društvene uloge, a osim toga je izmislio rafinirano »kondicioniranje« djece od njihova rođenja (8).

Ako nema naročitih modifikacija i korektura, problemi nastupaju neizbježno. Pravo svakoga siromašnoga i bogatoga da spava pod mostovima, ne izjednačuje beskućnika s kućevlasnikom. Kad svi moraju plaćati jednaki porez za katastralnu površinu, ova odredba ima naročitu oštrinu za stare i bolesne, nesposobne za rad, koji su izostali na imanju, dok su se mladi odselili. Za ljude bez prihoda i priroda, ovaj porez znači da će im se oduzeti stoka za poreski dug, a kasnije kuća, kućište i čitavo imanje. I pravilo da svatko ima pravo sjediti u autobusu, i mladi i stari, i zdravi i bolesni (ako ne postoje naročita pravila, ili publika nije »kondicionirana«), ima za posljedicu to da mladi ili snažni laktaši brzo osvoje sva mjesta, dok ostarjeli ostaju stajati i moraju balansirati.

Etabilirana nejednakost u društvu redovito stvara stabilnije odnose nego zahtjev jednakosti kao u partijarhalnom režimu, gdje vlada shvaćanje da članovi porodice imaju razna prava i razne položaje, a da se u više položaje može urasti samo vremenom.

U nekim je našim krajevima došlo do toga da mladi i snažni — pozivom na ideju jednakosti — znaju siliti stare na diobu, gurati ih iz sobe i krevena u daščaru ili štalu, prisvajati sebi pojedine parcele ili čitavu »očevinu«, ili napuštati stare bez sredstava i bez pomoći. Mjestimice to čine čak s odobrenjem javnoga mišljenja, jer taj proces tobože ide ukorak s modernizacijom i urbanizacijom.

Za pravnu sigurnost slabijih povoljnije je kad je faktična nejednakost izgovorena i definirana, jer onda su i dužnosti i odgovornosti povlaštenih očigledne i poznate. Starješina u zadruzi, glavar u crnogorskom plemenu, oficir u vojsci, ima veća prava nego ostali, ali i mnogo veće odgovornosti.

Kod burne transformacije ovih odnosa znade se razviti izvjesna sljepoća prema realnosti, a takvo »tendenciozno apercipiranje« realnog života pogoduje tome da bezobzirni, sebični i neodgovorni odlučuju. To ide ne samo na štetu slabijih nego i na štetu čitave grupe; lozinke jednakosti u izvjesnom smislu zaštićuju.

7. UROĐENA ASIMETRIJA

Apsurdnost shematskog ekvalitarizma unutar porodice pokazuje se u drastičnom izjednačavanju iskusnog i neiskusnog, probanog i neprokušanog, a u ignoriranju i negiranju iskustva. Argumentacija da mudrost starijih nema vrijednosti u razdoblju naglog tehničkog razvitka, kad mlađi znaju više nego stariji, nema osnove. Najčešće se ne radi o tehničkom iskustvu u užem smislu, nego životnom iskustvu. Stari imaju više iskustava s ljudskim karakterima, znaju historijske opasnosti i njihove predznake, potrebu ustraj-

nosti i popuštanja, prilagođivanja i otpora. Znaju o gubicima koji se mogu preboljeti, ali i o onima koji se nikako ne mogu preboljeti.

Lično iskustvo se ničim ne može zamijeniti, znakovi upisani u moždano tkivo direktnim čulnim impresijama nisu isti kao oni preuzeti govorom, prepričavanjem i učenjem. Vidimo kako su kod nekih blijeđi odbljesci iskustava, dok su se za one koji su ih sami doživjeli duboki i neizbrisivi, npr. rat, progoni, smrtni strah, bombardiranje, zarobljeništvo, preslušanje, gledanje strahota, gubitak najbližih, a i dobre uspomene na požrtvovne ljude i blagotvorne ustanove. Negirati iskustva, ne služiti se njima, zabarikadirati mogućnosti da iskusni odlučuju, ima sudbonosne posljedice, jer se time koči svaki napredak, a sve se mora uvijek nanovo započinjati od neznanja. I stare se pogreške moraju ponavljati.

Koliko je to protivno ljudskoj naravi i ljudskom umu, vidimo iz gramatičkog oblika kondicionala prošlosti, koji postoji u svim jezicima: »Da sam znao! Da sam slutio! Ne bih to učinio! Ne bih ono propustio! Da sam samo znao što sada znam!« Stariji znaju više, a iskustvo im pomaže da mogu bolje predviđati, iako u uskim granicama ljudskog uma.

Smjena generacija ima jednosmjerni tok, ne može se okrenuti. Rođenje djeteta je historijski fakata, dijete nikad ne može postati roditelj svojoj majci, ni onda kad je ono sazrelo, a majka oronula. I mnogogodišnje brige, rad i njega dok ljudsko biće odraste, znači investiranje najboljih snaga, a osim toga najjače emotivne angažiranosti ljudskih bića. Roditeljsko se iskustvo ne može izbrisati iz života onih koji su bili davaoci, naime stariji. Porodični odnosi ne mogu biti simetrični kao da su stari i mlađi slike u ogledalu. Ne mogu se niti usporediti s odnosima ljudi koji rade u turnusu: »Ove negdjelje ti preuzmi dežurstvo, a druge nedjelje ću ja, pa ti možeš ići na izlet!«.

Kad mlađi uživaju povlastice, ljudi rastu prema deklasaciji umjesto prema višem rangu i utjecaju. Tako opadanje prava i utjecaja u starijoj dobi jednako je pogubno za mlade kao i za starije: mlađi su često zahvaćeni strahom pred starenjem, još prije nego su dorasli (a prije svoje dvadesete godine započinjaju razgovore o mogućnosti i visini penzije).

8. MIRNO DOBA

Mirno doba ljudi nazivaju vrijeme prije velikih burnih promjena, a stariji i vrijeme prije prvog svjetskog rata. Ovo mirno doba nije svugdje prohujalo. Ima i u jugoslavenskom okviru regija u kojima su odnosi u porodici smireni, nepomućeni od starine i u nekoj ravnoteži. Ne odgovara stvarnosti da jedino patrijarhalni odnosi osiguravaju starijima dobru poziciju i privrženost mlađih. Na čitavoj obali, u sjevernom i dalmatinskom primorju i na otocima, vladaju odnosi »nove ravnoteže«, sa većom slobodom mlađih, ali bez borbe i bezobzirnosti. Postepene i polagane ekonomske promjene su kroz stoljeća tome doprinosile, kao i neborbeni stavovi preuzeti iz susjednih mediteranskih zemalja (slično je i u Slavoniji i u Sloveniji).

Opsežna istraživanja u industrijaliziranim zemljama — naročito u Engleskoj, Danskoj i u Sjedinjenim Američkim Državama — pokazuju da su međusobni odnosi generacija prisni, da je uzajamna pomoć starijih i mladih svakodnevna (iako oni ne stanuju zajedno (9)). Ova su istraživanja pokazala i to

da je zdravlje i kapacitet starijih osiguran i pod transformiranim prilikama, kad piramida autoriteta ima širu bazu, niži vrh i manje oštre bridove nego u patrijarhalnom režimu.

Nije isključeno da će iza razdoblja burne preformacije u našim selima nastupiti konsolidirane prilike, i da će ona opet ući u mirno, ili barem mirnije doba. Jer regeneracija porodice se u svim prilikama pokazala kao mogućnost i kao realnost, a teško poremećeni odnosi nigdje nisu trajali duže od nekoliko godina ili najviše deceniju.

Unatoč burnim znakovima rasformiranja, radi se uistinu o transformaciji porodice. Ona ipak nije tako duboko uzdrmana kao što to često izgleda; afektivni temelji su joj ostali ušćuvani. Ako preko radija slušamo program »Za naše građane u svijetu« ili »Za naše pomorce«, neposredno doživljujemo snagu osjećajne povezanosti između porodičnih članova. U svakoj emisiji čujemo stotine pozdrava, poruka, posveta i pjesama, iz kojih izbija čežnja za obitelji, želja razdvojenih članova da se opet sastanu. Usprkos svemu porodica je i danas ona primarna grupa koja pruža emocionalnu toplinu, toliko potrebnu ljudskim bićima. Zato postoje izgledi da se ravnoteža opet uspostavi. To je naročito moguće ako edukativna akcija to podupre, a pridruži joj se i naučno istraživanje porodičnih odnosa i populariziranje dobivenih rezultata.

Citirana literatura

1. Vera St. Erlih: *Jugoslavenska porodica u transformaciji — Studija u 300 sela*, Zagreb, Naprijed 1971.
2. Valtazar Bogišić: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja Južnih Slavena*, Zagreb, 1894.
3. Janko Veselinović: »Momče« u zbirci *Slike iz seoskog života*, Beograd, 1896.
4. Janko Veselinović: »Djevojče« u zbirci *Slike iz seoskog života*, Beograd, 1896.
5. Milenko Filipović: »Eutanazija kod Južnih Slovena«, *Sociologija*, br. 1, 1963.
6. Vera St. Erlich: »Obespravljena generacija«, *Sociologija*, br. 3, 1971.
7. Dr Nada Smolić-Krković i suradnici: *Socijalna zasićenost i potrebe starih ljudi u seoskim područjima SR Hrvatske (1968—1971)*. Zagreb, Republički zavod za socijalni rad, 1971.
— Svetozar Livada: »Stari ljudi — sve teži problem našeg sela«. *Naše teme*, br. 10—11, 1970.
— Ljubiša M. Mitrović: *Ognjišta koja gasnu*, Beograd, 1970.
8. Aldous Huxley: *Vrli novi svet*, Beograd, Prosveta, 1970.
9. Ethel Shanas: *Old People in Three Industrial Societies*, London, 1939.
— Peter Townsend, *The Family Life of Old People An Inquiry in East London*, London, Penguin Books, 1963.

Summary

RELATION OF YOUNG AND OLD — »PEACE TIME«

»Peace time« is a term used by people for quiet periods before the occurrence of great or/and sudden changes. In rural Yugoslavia the term applies to a long era of subsistence economy, patriarchal régime and »Zadruga« order. This epoch ended in various regions in different historical moments during the last hundred years. In some regions the old norms still remain valid.

Relations between the generations had been in balance. The older ones carrying burdens and responsibilities but enjoying authority and prestige, the younger ones enjoying rather a carefree life without hard labor but being obliged to obey and adjust to the higher in rank. Many ceremonial signs of deference towards older people are the rule; they are, however, performed voluntarily with no disciplinary means of enforcing them. The respect towards older people had been internalized and appears connected with affection and consideration towards them.

Such order disappeared in a dramatic process in most regions, not gradually but suddenly, accompanied by struggles inside the family circle, and resulted in the victory of the »right of the stronger«. Together with the infiltration of money economy, the ideas of personal liberty, independence and equality poured in, disturbing the old, stable equilibrium. Some imminent problems of egalitarianism are discussed and Aldous Huxley's **Brave New World** is mentioned. The absurdity of schematic egalitarianism inside the family is shown in extreme form in several Yugoslav areas. Following the stormy process of urbanization and industrialization many old people are abandoned in villages from which all younger people have left for cities or for work abroad. The innate asymmetry of parent-child relations is stressed, which cannot be ignored without hardship and loss.

However, peaceful family relations are not exclusively characteristic of a patriarchal order: there are several Yugoslav regions where such relations prevail, although the regions being far from subsistence economy and patriarchal régime. In the coastal areas where economic changes developed more gradually, and where Mediterranean cultural influences were stronger than Balkan belligerent ones, friendly relations are the rule as they are also in bofle Slavonia and Slovenia. Moreover, relations in Western industrial societies, especially in the United States, England and Denmark have proved that relations of the younger people toward the older ones can be helpful and affectionate, much more than it had been assumed also in »modern« settings. Several indications in Yugoslav areas show that relations are not so deeply disturbed as it appears and that consolidation in the future is possible.

Резюме

СТАРЫЕ И МОЛОДЫЕ (Отношения в мирное время)

»Мирное время« термин который обозначает мирный период перед значительными и неожиданными изменениями. В сельских районах Югославии этим термином охвачен продолжительный период автаркического хозяйства, патриархального режима и образования семейных хозяйств-кооперативов. За последние сто лет благодаря разным историческим событиям в отдельных районах эта патриархальная автаркическая система разлагалась. Но тем не менее в некоторых районах устаревшие нормы все еще в силе.

В »мирное время« отношения между поколениями были уравновешены. Старшее поколение принимало бремя жизни ответственности, но в то же время пользовались доброй славой и авторитетом. Младшее поколение жило главным образом беспечно, без трудной работы, но должны были слушаться старших, покоряться и приспосабливаться требованиям тех которые стояли выше других по положению на иерархической шкале. Многие церемональные отличия покорности по отношению к старшему поколению являлись установленным поряд-

ком. Но молодые к этому относились без принуждения и без репрессивных мер, так как уважение старших была внутренняя ценность стоящая в тесной связи с чувствами к старшим и заботой о них.

Этот порядок исчезал в драматическом процессе в большинстве районов именно постепенным образом. Его сопровождали борьба внутри семьи в которой брали перевес те с «правами сильного». Наряду с проникновением денежного хозяйства распространяются идеи о личной свободе, независимости и равенстве, чем нарушается устарелое устойчивое равновесие. Автором статьи рассматриваются некоторые весьма значительные проблемы равенства и к примеру приведен «Отважный новый мир» А. Huxley.

В некоторых районах Югославии очень сильно проявляется абсурд схематического равенства внутри семьи. Под влиянием бурного процесса урбанизации и индустриализации, молодые люди покидают село в котором остается только старшее поколение оставлено на произвол судьбы. Отмечается врожденная асимметрия в отношениях родителей и детей, отрицание которой приводит к большим трудностям и потерям.

Между тем, хорошие семейные отношения не являются исключительно характерной чертой патриархального уклада; в Югославии обнаружено несколько районов находящихся далеко от экзистенциального хозяйства и патриархального порядка в которых преобладают именно такие отношения. Такие дружеские отношения являются как правило в прибрежном поясе который постепенно захватили экономические изменения и в котором средиземная культура оказала более сильное воздействие чем балканские войны. Подобный порядок обнаружен в Славонии и Словении. К тому же, отношения в западных промышленных странах, отдельно в США, Великобритании и Дании, подтверждают, что поведение молодежи к старшему поколению может в себе содержать заботу и чувствительность в большей степени чем это можно ожидать в современной бытовой обстановке. Существуют также показатели говорящие о том что такие отношения и в югославских районах не так глубоко затронуты и разрушены и есть возможность надеяться их новой консолидации в будущем.